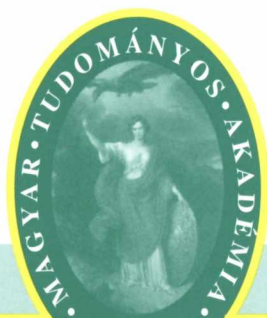

TUDOMÁNYPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

KULCSÁR KÁLMÁN

ÁLLAM-
ÉS JOGTUDOMÁNY,
POLITOLÓGIA

1825

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON I–II–III.

I. Tudománypolitika válaszáton

II. A diszciplínák művelése

III. Magyarországi kutatóhelyek

Programvezető és szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Balogh Margit, Pótó János

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A diszciplínák művelése

KULCSÁR KÁLMÁN

Állam- és jogtudomány, politológia

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST • 2002

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Balogh Margit

ISBN 963 508 277 0 Ö

ISBN 963 508 344 0

ISSN 1587-2408

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia
A kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Nyomdai előkészítés:
az MTA Történettudományi Intézetének kiadványcsoportja
Vezető: Kovács Éva
Borító: Horváth Imre
Tördelés: Turcsán Anita
Nyomdai munkák: Áldási és Németh Nyomda Bt.
Felelős vezető: Áldási Pálné
Megjelent 1,83 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Alkalmazkodás és útkeresés – társadalomtudományok a szovjet rendszerben

Ha e tudományok magyarországi fejlődését az utóbbi fél évszázadban mutatkozó nemzetközi trendhez kívánjuk viszonyítani, akkor röviden vázolni kell azt a feltételrendszert, amely az állam- és jogtudomány, valamint a politikatudomány alakulását meghatározta. Ez a második világháború után a következők szerint alakult:

1. A veszített háború és a szovjet megszállás nyomán az országban meghatározó politikai erők a korábbi elmaradott gazdasági és politikai szerkezet megváltoztatását igényelték. A változások egy része – például a földbirtokviszonyok átalakulása – gyorsan végbement. Eközben részben a sietségből, de nagyobb részt az országban már akkor megmutatkozó, egyoldalúan torzított pártpolitikai arányok következtében sok hibát is elkövettek. Ismeretes, hogy az 1944-ben létrejött Nemzetgyűlés egészen az 1945. évi országos választásokig a Magyar Kommunista Pártnak a valóságos támogatottságot jóval meghaladó képviselői arányt biztosított. Ezért már maga a földbirtokreform is modernnek aligha nevezhető földbirtokstruktúrát hozott létre. A gyors ütemben következő államosítások (kollektivizálások) pedig megzavarták a pénzügyi, az ipari és a kereskedelmi rendszer normális működését is.

2. Ami az alkotmányos fejlődést illeti, a részben már 1947 előtt, de főleg az 1949. évi XX. törvénnyel elfogadott, jórészt szovjet típusú alkotmány politikai, gazdasági és társadalmi szempontból – az államapparátus szerkezeti és tartalmi átalakításával – az ország történelmi hagyományaitól teljesen eltérő államot hozott létre. Ennek az államnak a képviselői intézményei (ideértve a választásokat is) csak formálisan működtek, végrehajtó szervei pedig az egypárti hatalom intézkedéseinek pusztá végrehajtójává váltak.

3. E folyamatok hátterében nagy ütemben zajlott a gazdaság (a termelés és elosztás, a kereskedelem) államosítása és a szövetkezetesítés. Mindezek a folyamatok természetesen a jogrendszer átalakításával párhuzamosan zajlottak, amely jellemzően nem törvények útján, hanem a végrehajtó hatalom által alkotott jog-

szabályok révén történt. Megjegyzendő azonban, hogy *működésében* a jog mégis törekedett bizonyos önállóság fenntartására, ha ez természetesen nem is érvényesülhetett minden területen egyformán (pl. a büntetőbíráskodásban).

Az ún. „népi demokrácia” első évtizedében az állam- és jogtudomány igyekezett adaptálódni a Szovjetunió állam- és jogtudományának köntösében jelentkező marxizmus ideológiájához. Már *ekkor is mutatkoztak azonban különbségek a jogtudomány egyes ágaiban*. A legerőteljesebb alkalmazkodás az államelméletben, a jogelmélet egyes ágaiban és az alkotmányjogban jelent meg, de itt sem volt távolról sem teljes. Később azonban mindinkább egyfajta, vulgárisan szólva „mimikri”-szerű alkalmazkodás volt észlelhető: az alapvető marxista frazeológia átvétele nem akadályozta meg a lényegi összefüggések feltárását. A „marxizmus” sokkal inkább a nyelvi megjelenítésben, sőt a rituálékra emlékeztető „bevezetésekben” kapott helyet, melyek igen kevésbé kapcsolódtak a művek lényegi mondanivalójához. Ráadásul ebben a formában is a jogtudósok mindinkább a korai marxi szövegek önálló elemzésére, vagy a modern és nemzetközileg tekintélyes marxista filozófusok megállapításaira támaszkodtak. (Hozzá kell tenni, hogy a „marxizmus” kifejezés mellől általában egyre inkább elmaradt a korábban még obligát „leninizmus” kifejezés.)

Mindebből következik, hogy az 1960-as évek második felétől kezdődően a magyar állam- és jogtudomány mindjobban képes volt visszakapcsolódni a nemzetközi tudományos életbe. A magyar kutatókat szívesen hívták nyugati (és keleti) konferenciákra, helyet kaptak a nemzetközi tudományos társaságok, szervezetek tagságában és tisztikarában, megtalálhatóak voltak a nyugati folyóiratok szerkesztőbizottságaiban és szerzői között, sőt a magyar kutatók tanulmányai rendszeresen jelentek meg mind a Magyarországon kiadott magyar és idegen nyelvű, mind pedig a külföldi szakfolyóiratokban. Kelendők lettek a nyugati nyelven Magyarországon vagy külföldön kiadott magyar szakkönyvek is.

Nyugodtan megállapíthatjuk tehát, hogy a volt „szocialista” országok körében a magyar állam- és jogtudomány (a lengyel mellett) volt az, amely tekintélyes helyet vívott ki magának a nyugati – főleg a német, a francia, az angol nyelvű, valamint a skandináv – tudományos életben. Eredményei jelen voltak a nemzetközi szakirodalomban, felsőfokú oktatásban, konferenciákon. Ez egyébként tapasztalható volt a hagyományos módszerekkel dolgozó jogtudományi ágakban is (csak példaképp: a jogelméletben, a büntetőjogi dogmatikában, a civilisztikában, a nemzetközi magánjogban), de a magyar kutatók teljesítménye különösen a jogtudomány újabb ágaiban volt jelentős (így például a jogszociológiában, a kriminológiában, összehasonlító jogtudományban stb.). Az e tudományágakban elért és a nyugati tudományos életben is ismertté vált eredményeik következtében egyre több magyar kutató kapott meghívást a különböző nyu-

gati országok egyetemeire – akár évekre szólóan is – oktatói és kutatói munka végzésére.

Jogtudomány, politikatudomány, társadalmi berendezkedés

Az állam- és a jogtudomány kutatása nehezen volt elválasztható a politikai jelenségek, s még kevésbé a politikai szervezetek, különösképpen pedig az állami vagy szélesebb értelemben a közigazgatási szervezetek tanulmányozásától. Ráadásul azok a később megjelent tudományágak, amelyek mind a jogtudomány, mind pedig a később politikatudománnyá fejlődött államtudomány belső differenciálódását előmozdították, sokszor *összekapcsolták* az állami és a jogi jelenségek kutatását. Ebből következően, ha a jogtudományt és a politikatudományt *diszciplinárisan külön is kezeljük*, e két tudomány egyes ágazatai – a kutatás és a fel dolgozás menetében is – *összekapcsolódnak*.

Tudománytörténetileg igen érdekes – bár távolról sem egyedi – jelenség ennek a két tudománynak a szoros összefüggése. Különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a politika a történelem során igen gyakran használta fel *eszközüül* a jogot. Megfordítva, a jog rendszere – akár a politikai szerkezet és cselekvés szabályozása, akár az emberi magatartás alakítása vagy éppen védelme érdekében – egyre inkább az *alapvető jogelvek* s az azokat konkretizáló *jogszabályok* közé szorította a politikai gyakorlatot.

Így, ha ismerjük és el is fogadjuk a tudományágak fokozódó *differenciálódását*, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a két megnevezett tudományág *összefüggését*, az egyéb diszciplinákkal való kapcsolódásokat most nem is említve.

A jog és politika *összefüggése* különösen a társadalmi formációváltozás és a politikai rendszer átalakulása esetén válik nyilvánvalóvá. A hétköznapi élet szintjén jellemző példát szolgáltat erre a magyarországi büntetőjogban a Csemegi-kódexre visszavezethető, „elnéző” magatartásnak a joggyakorlatban való fennmaradása a későbbi, jóval szigorúbb jogszabályokkal szemben is. Ez a gyakorlat – mint ismeretes – a szülés közben vagy közvetlenül utána az anya részéről elkövetett gyermekgyilkosságot (a Csemegi-kódexben még gyermekölésnek is nevezett magatartást) ma is, a jogszabály megváltoztatása ellenére is jóval enyhébben bünteti, mint a szándékos emberölés egyéb alakzatait.

Ez a példa egy évszázadnál hosszabb, tehát tartósan fennmaradt bírói gyakorlatra utal, de a „szocialista” időszakból, sőt az azóta alkotott jogszabályok közül (s távolról sem csak a büntetőjogból) több hasonló példát is említhetnék.

Ezek a példák arra az érdekes jelenségre utalnak, hogy *a politikailag motivált jogalkotás gyakorlati érvényesülését a társadalom és a jogalkalmazó szervezetek*, s távolról sem csupán a büntetőbíróságok, *másként alakíthatják*, mint ahogy az a jogszabály szövegének szoros értelmezéséből következne.

Mindez nem új jelenség, de annál jelentősebbnek mutatkozik, minél általánosabban és kiterjedtebben nyúl bele a jogi szabályozás, különösen az emberi magatartás büntetőjogi értékelése az emberi élet különböző területeibe.

A jogi szabályozás, különösen a büntetőjogi, első pillantásra könnyű és kényelmes eszköznek tűnik a hatalmat kézben tartó politika és államapparátus számára saját elgondolásainak megvalósítására. A 20. század azonban elég meggyőző példát mutatott arra, hogy ha a jogfejlesztés nincs harmóniában a társadalom mélyében is érvényesülő tendenciákkal, akkor a legszigorúbb jogrend sem képes a hatalom által kívánt magatartást fenntartani. A jog fejlesztésének meg kell felelnie a jogszokások tömegében is kifejeződő, és a társadalom viszonyaiból, értékrendjéből fakadó alapvető normáknak.

A jogszabályok persze viszonylag hosszabb ideig is kikényszeríthetők, ha erre alkalmas és elegendő hatalom áll mögöttük. Tartósan azonban ez csak akkor sikerülhet, ha a kikényszerítés képes egy ideig az elvártnak megfelelő pszichikai és szociológiai helyzetet fenntartani. A jogszabály mögött álló politikai hatalom általában abban az illúzióban él, hogy a jogszabály érvényesülése saját akaratától s az ezt megvalósító erő elegendő voltától, megfelelő felhasználásától függ. Igaz, hogy ha a jogi szabályozás a társadalom viszonyainak átalakulásával azonos irányban hat, akkor – még ha bevezetése és megszokottá válása viszonylag nagyobb erőszak érvényesítését is megkívánja – teljesen új magatartásformát is megvalósíthat, sőt „szokásszerűvé” is válhat. Thomas Mann *A törvény* című elbeszélésében szemléletesen ábrázolja ezt a fajta jogalkotást Mózes törvényei kapcsán. Általánosságban azonban a szinte korlátlan hatalom birtokában lévő diktatúrák sem képesek olyan „szokássá váló” jogszabályt teremteni, amely ellentmond a társadalom viszonyaihoz kötődő értékrendnek. Livius ismert mondása: „*sus longo tempore est legum corrector*” napjainkban is igaz, és sajátos oldalról ugyan, de lényegében a törvényalkotás vagy inkább a törvényalakítás nagyon fontos jelenségét ragadta meg.

Az eddig elmondottakból leszűrhetjük azt, hogy a jog és politika (s ebből következően a jogtudomány és a politikatudomány) viszonya első pillantásra, legalábbis a politika számára, túl egyszerűnek tűnik. E viszony kulcsszavai az állami akaratnyilvánítás és kikényszerítés. A jog a politika számára, de a történelmi tapasztalatok szerint a normatív gondolkodásba beleragadt jogászok számára is egyszerűen eszköz a hatalom szempontjából kívánatos magatartás kiváltására. Az ilyen gondolkodásmóddal és jogalkotási tevékenységgel azután együtt jár a jogszabályok *mértéktelen elszaporodása, tömegessé válása*. Azonban érdemes itt emlékeztetni Montesquieu felismerésére, amely szerint „a felesleges törvények gyengítik a szükséges törvények erejét, az olyan törvények pedig, amelyeket ki lehet játszani, gyengítik a jogalkotás tekintélyét”.¹

Rendszerváltozás és jogalkotás

Új társadalmi formáció, új politikai rend létrehozására irányuló politikai kísérletek esetében éppúgy, mint általában a társadalmi problémák megoldásában szinte mindig felmerül a kísértés a jog igénybevételére. A „megfelelő” jogszabályok megalkotása és kikényszerítése szinte teremtménynek tűnhet. Bár az évszázadok során a jog felhasználása sok tekintetben változott, ebből a szempontból az általános jogi gondolkodás keveset fejlődött. A rendszerváltozások esetében azonban nem csupán bizonyos területek sorozatos jogszabályi rendezéséről van szó, hanem egy új társadalmi és hatalmi rendszer egészének jogi eszközökkel való felépítéséről. A 20. századi történelem ismeretében elmondható, hogy *a társadalmi formációváltás többféle utat is bejárhatott.*

A társadalmat átformáló változás történhetett *forradalommal*. Ha az így keletkezett uralkodó nem is maradt fenn hosszú időre, fennmaradhatott viszont *a forradalom által teremtett gazdasági, társadalmi vagy politikai formáció*, akár több évtizedre is (többnyire kisebb-nagyobb módosulással, valamennyire adaptálódva a társadalom valóságos létfeltételeihez, a külső erőviszonyokhoz). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a „forradalmi rend” történeti méreteiben tartósan soha nem marad életben. A „rendszerváltozásnak” ez a típusa századunkban is végeredményben *átmeneti jellegűnek* bizonyult, ha nem is tűnt el nyom nélkül. Az ilyen rendszerváltozást általában külső hatalom akciója segíti elő vagy váltja ki. De rendszerváltozásra vezethet a külső hatalom direkt beavatkozásán túl a nemzetközi hatalmi és erőviszonyok olyan változása is, amely akár formalizáltan is (de mindenképpen az érintett hatalmak megegyezésével), esetleg a már jórészt végbement vagy folyamatban lévő belső változások külső elismerésével és további előmozdításával válik teljessé.

Magyarország esetében a II. világháború előtti viszonyok elmaradottsága is a változások szükségességét jelezte. Ezek megvalósulására azonban csak a háború, illetőleg a vereség következtében nyílt nagyobb lehetőség. A háború befejezésekor kialakult nemzetközi erőviszonyok azonban már jelezték (ha ez nem is vált mindjárt világossá), hogy a háború elvesztésének körülményei és az új nemzetközi helyzet „rendszerváltozás” típusú következményeket érlel. Ez be is következett: megjelent a „szocialista” rendszer, éspedig az egyetlen „megvalósult”, azaz lényegében szovjet formájában. Igaz, hogy a szovjet modell erőltetése, és az ötvenes évek elhibázott politikája után az 1953-mal kezdődő válságfolyamat, majd az 1956-os forradalom, továbbá a forradalom leverése utáni megtorlásokat követően levont tanulságok oda vezettek, hogy a többi „szocialista” országhoz képest (talán Lengyelország kivételével) Magyarországon jelentősen megváltozott az eredeti szovjet modell alkalmazása. A reformok és a „kádárizmus” fogalmával jellemzett változások nem maradtak hatás nélkül a kezdetben ellentmondásos, de 1988-tól egyre határozottabban kibontakozó rendszerváltozás folyamatára sem.

Az 1980-as évek második felében újra meginduló reformfolyamatok az évtized végére *politikailag meghatározóvá* váltak a kormányzatban és az uralkodó párt jelentős részében. E tény következtében, nemkülönben az egyre erősödő társadalmi-politikai ellenzék erőinek hatására a kormányzat és az Országgyűlés (amelybe – a szélsőséges baloldali képviselők lemondása, illetve visszahívása folytán megüresedett helyekre – az időközi választások eredményeként a formálódó ellenzék néhány képviselője is bekerült) képessé vált arra, hogy a rendszerváltozást rendezetten, jogszabályi szinten és szervezeten is világosan kifejezze. 1989-ben a politikai változásokat a pluralizálódó politikai erők közötti konszenzus eredményeként létrejött és az Országgyűlés által törvénybe iktatott, néhány módosítással máig is érvényben lévő új alkotmány jelenítette meg. A további jogszabályi változások után az 1990 tavaszán tartott országgyűlési választások a rendszerváltozást formailag is megerősítették, új legitim képviselőházat és kormányzati hatalmat teremtve.

A magyarországi rendszerváltozás – eltérően a többi volt „szocialista” ország túlnyomó többségétől – a jogalkotás területén már az 1980-as években elkezdődött, ha az első években óvatosan és regresszív erőktől időnként akadályoztatva is. Így történhetett meg, hogy az 1990. évi országgyűlési választások után hatalomra került új parlament és többségi kormány már megfelelő alkotmánnyal, valamint a gazdaságra, a politikai életre, a volt „szocialista” viszonyok lebontására alapvető jelentőségű jogszabályokkal rendelkezett.

E tény megállapítása azonban nem jelenti, hogy a választások előtt elfogadott új törvények – ideértve magát az alkotmányt is – ne igényelhettek volna módosítást. Ezek a törvények távolról sem voltak minden szempontból megfelelőek, különösen nem az új kormány szempontjából, és az új helyzetből adódó feladatok is szükségessé tettek bizonyos változtatásokat, mindenekelőtt az 1989. évi XXXI. törvény jó néhány paragrafusában. A legfontosabb ezek közül a kormány jellegének ún. „*kancellári*” *kormány*á váló átalakítása volt. Ennek indokoltsága alig vitatható, tekintettel a gazdaságot, a társadalmat, a közigazgatást stb. átalakítani szándékozó kormányzati elgondolásokra (amelyek jelentős része valós társadalmi szükségletet fejezett ki). Ahogyan nem vitatható az sem, hogy az új alkotmányos rend kialakítása idején a politikai bizonytalanságból eredő „túlbiztosítás” is enyhítésre szorult, mindenekelőtt a „kétharmados” törvények számának csökkentését igényelte.

Az 1990. május végén hivatalba lépett koalíciós kormány jogalkotási feladatait aligha lehetne túlbecsülni. Áttekintést igényeltek – már csak az eltelt idő és az addig kifejtett hatás miatt is – a korábbi országgyűlési ciklusban hozott, a rendszerváltozással összefüggő törvények, de más jogszabályok is. Nagyjából erre az időre váltak ugyanis érezhetővé vagy éppen világossá a rendszerváltozás első szakaszában átmenetinek szánt jogszabályok esetleg kedvezőtlen hatásai. Különö-

sen igaz ez az ún. privatizációval kapcsolatos törvényekre, amelyek megalkotása és végrehajtása – megfelelő tapasztalatok hiányában – amúgy is nehéz feladatot jelentett.

A magyarországi privatizációt elég sok támadás érte, s különösen sokan bírálták (esetenként nem is minden alap nélkül) az 1988. évi VI. törvényt, amely annak „alaphangját” megadta. Mégis azt kell mondanom, hogy a törvény radikális felfogása, amely alapvetően a későbbi jogszabályokat is jellemezte, minden hibája ellenére elindította azt a privatizációs folyamatot, amely – ha későbbi korrekciókkal is – alapvetően biztosította a magángazdaság viszonylag gyors kibontakozását és stabilizációját Magyarországon.

Röviden szólva tehát az 1989. évi átfogó jellegű, s a magyar közjogot teljesen átformáló alkotmány, valamint az 1988. évi VI. törvénnyel elindult és még 1989-ben is jelentős jogalkotással megerősített privatizációs folyamat rakta le a magángazdálkodás, nemkülönben a demokratikus állam és társadalom alapjait az újjászülető Magyarországon.

A közjog és a magánjog főbb változásai

Ha ma – tíz esztendő elmúltával – az állam- és a jogrend alapvonásait kívánjuk összefoglalni, egyszerre kell viszonylag könnyű és nagyon nehéz feladatot elvégeznünk. Viszonylag könnyű, mert megállapítható, hogy ebben az országban korábban még soha nem működött olyan stabilan felépített, ha nem is hibátlan, de folyamatosan dolgozó demokratikus államrend, mint az elmúlt évtizedben. De ugyanebből a történelmi tényből adódóan kivételesen nehéz is ez a feladat. A Magyarországon alkotmányosan és a további jogi szabályozások révén kialakult demokratikus államrend *működését* ugyanis több tényező kedvezőtlenül befolyásolja. Ezek közül csak néhányat említek.

A közjog bármilyen átgondoltan és finoman kimunkált szabályainak érvényesülését is megnehezíti – adott esetben perifériára szorítja – az a politikai gyakorlat, amelyben *ideologikus motivációk hatják át a politikai szereplőket* (gyakorlatilag a politikai pártok) cselekvését és *megnyilvánulásait*. Ennek egyik sajátos módszere az 1994. évi XXIII. törvény (amely már csak az 1994. évi választások után lépett hatályba). Ez a törvény a politikai célú *visszaható hatályú* jogszabály sajátos példája, amely kötelezővé tette a közjogi és a vezető közhivatali szereplők múltjának „átvilágítását”. Jóllehet ennek a törvénynek nincs „igazi” szankciója (a pozícióból való lemondáson vagy a kifogásolt múlt nyilvánosságra hozásán túl), de – főleg országgyűlési képviselők esetében – néhány alkalommal mégis hatékonynak bizonyult. A lényeg azonban mégiscsak abban van, hogy az általában több mint tíz

évvel korábban betöltött pozíció – amely akkor nem minősült bűncselekménynek – hivatalosan megkérdőjelezhetette az érintett személy mai politizálását, és érvként felhasználhatóvá vált akár az országgyűlési vitákban is.

A politikai és azt kifejező „párthovatartozás” természetesen ma minden politikai testületben jelentős tényező. Ám az a szellemiség, amelynek az idézett törvény csak egyik kifejezője, valójában hátrányosan befolyásolja az Országgyűlés munkájának eredményességét, hiszen az ebben a törvényben megjelenő ideológikus szellemiség eltéríti az állásfoglalásokat a döntési javaslatok érdemétől. Sajnos az idézett törvény eme következményei még a kevésbé problematikusak közé tartoznak. Jóval nagyobb probléma a magyar Országgyűlésben a törvényhozási javaslat érdemi helyességének elvitatása elsősorban annak (adott esetben „formai”) mérlegelése alapján, hogy melyik párt képviselője (adott esetben akár a kormány tagja) terjesztette azt elő. A parlamenti demokrácia ilyen *diszfunkcionális* elemei sajnos még az érett demokráciák parlamenti gyakorlatából is nehezen küszöbölhetők ki. A fejlett demokráciák gyakorlata mégis azt bizonyítja, hogy azért mégsem lehetetlen a többpárti demokráciákban a döntéshozatali mechanizmus eme eredendő hibájának legalábbis a csökkentése. A mai magyarországi gyakorlatban azonban ez a diszfunkcionális elem inkább erősödni látszik.

A mindenkori többség uralmának abszolutizálásából fakadó hibák következményeinek bizonyos mértékű csökkentésére alkalmas szerv – Magyarországon és néhány más országban is – az Alkotmánybíróság. Az Alkotmánybíróságnak az új magyar közbizsági rendszer valóban igen jelentős szerepet szánt. Ezt már az 1989. évi III. törvény is kifejezte, amely még nem munkálta ki részleteiben ezt az intézményt, hanem elsősorban elvileg igyekezett biztosítani alkotmányos helyét. Később az 1989. évi XXXII. törvényben a szervezetet és jogkörét sikerült úgy kialakítani, hogy ez a bíróság ténylegesen az Alkotmány védőjévé, autentikus magyarázójává lett. Így az Alkotmánybíróság döntései a magyar jogfejlődés egyik legfontosabb forrásává váltak.

Az Alkotmánybíróság, mint a magyar állam egyik új, korábban ismeretlen intézménye, sok elvi megállapítást tartalmazó döntést hozott. Ezek összegyűjtése elősegíti a bíróság gyakorlatának megismerését és követését. Ugyanakkor az alkotmánybírósági döntések olyan elvi megállapításokat is tartalmaznak, amelyek a magyar jogrend alkotmányossági problémáinak megoldására törekedve a jogrendszer egészének logikai egységét, értelmezését, egészében véve magasabb minőségét segítik elő.

Új, bár a nemzetközi gyakorlatban távolról sem ismeretlen jogintézmény működéséről lévén szó, nem meglepő, hogy a jogi és politikatudományi szakirodalom – már az intézmény koncipiálásának kezdete óta – meglehetősen nagy figyelemmel fordul az alkotmánybíráskodás felé.

A magyar közjog második nagy vállalkozása a rendszerváltozást követő években egy új alkotmány kidolgozása volt. Mind a magyar politika, mind a jogtudomány elfogadta, hogy a formailag alkotmánymódosításként megjelenő, lényegét tekintve azonban új alkotmánynak (amelyet 1989 óta nem egyszer és adott esetben jelentékenyen is módosítottak) át kellene adni a helyét egy hosszabb távra szóló, gondosan kimunkált új alaptörvénynek.

Az új alkotmány előkészítő munkálatai a jogtudomány művelőinek – nevezetesen az MTA Jogtudományi Intézetét kérték fel egy kormányhatározatban, s két alkotmánytervezet is készült Bragyova András, valamint Sajó András tollából – intenzív közreműködésével már 1994-ben elindultak. Az Országgyűlésben képvisellel rendelkező politikai pártok 1995. május 4-én megállapodást írtak alá az új alkotmány megalkotásáról, majd ezt követően létrehozták az Országgyűlés alkotmányelőkészítő bizottságát, amelyben a parlamenti pártok négy-négy tagja foglalt helyet. A bizottság számára – a hazai és külföldi szakértők munkájára és vitáikra támaszkodva – az Igazságügyi Minisztérium készített egy tervezetet, melynek alapján azután az alkotmányelőkészítő bizottság 1996. március 28-i keltezéssel el is készítette a H/2232. számú országgyűlési határozati javaslatot a Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási elveiről. Az előterjesztett szöveget az Országgyűlés behatóan megvitatta, a végső határozat (1996. július 3.) szerint azonban az előkészítő bizottság a tervezetet átdolgozásra visszakérte. Átdolgozás után a tervezet ismét az Országgyűlés napirendjére került, s az alkotmányelőkészítő bizottság 1998. március 4-én tartott utolsó ülésén elfogadta az új alkotmány szövegtervezetét, és döntött a tervezet nyilvánosságra hozatalának módjáról is. A szövegtervezetet azután az Országgyűlés elnöke március 10-én sajtótájékoztatón ismertette és az interneten is közzétette. Az 1998-ban választott Országgyűlés azonban a tervezettel tovább nem foglalkozott.

Természetesen nincs itt mód arra, hogy az alkotmánytervezetet alaposan megvizsgáljuk. Annyit azonban meg kell állapítani, hogy az Országgyűlés nem a legerencsésebb módszert követte. Mert igaz ugyan, hogy az első fázisban igénybe vette az alkotmányjog szakembereinek közreműködését, később azonban a munka szinte kizárólag a kellő felkészültséggel aligha rendelkező politikusok kezébe került, akik viszont elsősorban saját (illetőleg pártjuk) nézeteit kívánták érvényesíteni. Ezek az érdekek és nézetek sajátos ideológiai okokból és rövid távú pártpolitikai érdekektől vezérelve csak nagyon leegyszerűsített (lényegében a már meglévő alkotmányt követő) megegyezést viseltek el, s még ez a megegyezés is felborult a későbbiekben. Az alkotmányelőkészítő bizottság tehát már összetételénél fogva sem volt alkalmas a sikeres munkára. Az új alkotmányozás elvetélt kísérlete óta az alkotmányjog területén nem is született olyan munka,² amely az alkotmányozás értékeivel és ezzel is összefüggésben az alkotmánybírászkodás elvi kérdéseivel elméleti igénnyel foglalkozott volna.

Ha a magyar polgári (magán)jog tízéves alakulását vizsgáljuk, akkor mindenképp az állapítható meg, hogy talán ez az a jogterület, amelyen hallatlanul fontos,

az ország egész gazdasági életét teljesen átformáló jogalkotásra volt szükség. Ennek egyik következménye, hogy jóllehet igen sok, a polgári jog átalakulásával, az átalakulás egyes részterületeivel foglalkozó munka jelenik meg, ezek a művek többnyire az új „játékszabályok” alkalmazásának gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak, alig érintve az elméleti problémákat.

Olyan országban, amelyben nem csupán politikai, hanem több mint egy évtizede gazdasági rendszerváltozás is folyik, a változások rengeteg jogszabály megváltozását igénylik. A gazdasági rendszerváltozás egyrészt első lépéseivel meg is előzte a politikait, másrészt folyamatában a „magánosítás” (a privatizáció) az alig néhány főből álló „vállalatoktól” a néhány ezer alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalatokig terjedt. A változtatásokra irányuló politikai akarat konkrét formában a jogszabályok sokaságában jelent, illetőleg jelenik meg. Ebből következően a jogalkotás és a jogalkalmazás kérdései elsősorban a gyakorlat síkján, és kevésbé az elméleti összefüggések feltárásában mutatkoznak. A magyar civilisztika eddig egyetlen olyan munkát „termelt”, amely ezt a folyamatot több volt „szocialista” ország jelenségeinek összehasonlító elemzésével közelítette meg.³

Nem kevésbé jelentős, hogy a magyar civilisztikai kutatásban a rendszerváltozás – a látszat ellenére – „nem teremtetett forradalmian új helyzetet. A civilisztika nagy része viszonylag távol áll a politikától, s ennek következtében már sok évvel a rendszerváltozás előtt megindulhatott (legalábbis a magyar politikai keretek között) az átalakulás”.⁴ Más szavakkal: sok tekintetben inkább a már meglévő elméleti eredmények jogszabályokká váló „átfordítása”, a megalkotott jogszabályok konkrét, közvetlenül a gyakorlatban való működtetése volt a közvetlen feladat, mintsem az egyre sokasodó új jogszabályok további elméleti és funkcionális elemzése.⁵

A mondottakból következik, hogy a magyar civilisztika előtt álló legfontosabb feladat – miután a rendszerváltozás folyamatában a legfontosabb jogszabályokat az adott viszonyokkal, politikai helyzettel összefüggő érettséggel, hibákkal és korrekciókkal kidolgozták – immár egy új *polgári jogi törvénykönyv* elkészítése. A több mint egy évtizede folyó sokirányú polgári jogi jogalkotói munka „termékeinek” rendszerezett, elméleti alapokon való kimunkálása, az elméleti alapok világossá tétele – hogy csak a munka legfontosabb aspektusait említsem – elengedhetetlen a rendkívül gazdag joganyag szisztematizálásához, az összefüggések kimunkálásához, a hagyományosan gazdag magyar polgári (magán)jogi kultúra továbbfejlesztéséhez, s végül az Európai Unió polgári jogi rendszeréhez való kapcsolódás kidolgozásához.

Ami a büntetőjogi fejlődést illeti, említésre méltó, hogy az 1878. évi V. tc., az ún. Csemegi-kódex a maga idején az ország egyik legjobban sikerült jogalkotása volt. Minőségét és a változó időhöz való adaptációs készségét jelzi, hogy bár vál-

toztatásokkal, de a Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvényig, azaz csaknem száz esztendeig lényegében hatályban maradt.

Az új büntetőtörvény megalkotására már 1956 előtt intenzív, és a Csemegi-kódexhez sok szempontból méltó előkészítő munka folyt. E munka eredményeit azonban a forradalmat követő megtorlási időszakban félretették, s helyette a forradalom által „motivált”, már említett krudélis törvénykönyv született. Jellemző e törvény szellemiségére és jogi minőségére, hogy viszonylag rövid idő múltán már helyettesíteni kellett az új büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvénnyel.

Az 1960-as évek második felétől kezdve a hazai büntetőjogi szemléletben is fordulat állott be, amelyet egyaránt jeleztek a büntetőjogi tudomány művelőinek nyugati tanulmányútjai, a büntetőjogi kutatásokkal foglalkozó tudományos intézetek és egyetemi tanszékek kapcsolatfelvétele a nemzetközi büntetőjogi tudományos intézményekkel és társaságokkal, továbbá a hazai kriminológiai kutatások megindulása majd intézményesítése, kutatóinak a nemzetközi kutatóhelyeken és konferenciákon, valamint a tudományos publikációkban való jó szereplése. Érdemes megemlíteni, hogy mindeme törekvések elismeréseként is értékelhető, hogy a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság 1974-ben Magyarországon tartotta világkongresszusát, és a társaság vezető tisztségviselői között azóta is folyamatosan jelen vannak a magyar büntetőjog képviselői. A magyar büntetőjog-tudomány tehát bekerült a szakma nemzetközi vérkeringésébe, és az ott elfoglalt előkelő helyet mind ez idáig megtartotta.

A rendszerváltozást követően a magyar büntetőjog-tudomány igen jelentős probléma megoldására kényszerült: meg kellett vizsgálni a múltban elkövetett, de politikailag nem üldözött bűncselekmények megítélésének kérdését. Az ennek kapcsán kiküldött bizottság szakvéleménye ugyan a büntetőjog kontinuitása mellett fogalt állást, ám „elismerte az Országgyűlés jogát a Btk. 2. §-ának a visszaható hatály tilalmát kimondó rendelkezésének a módosítására. Utalt azonban arra, hogy egy ilyen változtatás az Alkotmánybíróság előtt megtámadható, mert az Alkotmánybíróság ellenkező tartalommal értelmezheti az Alkotmány 2. §-ának a jogállami klauzuláját”.⁶ A probléma körül támadt széles körű vitában, amelyben többen is állást foglaltak a visszaható hatály elismerése mellett, végül is az Alkotmánybíróság – és konkrét bűncselekmény esetében a Legfelsőbb Bíróság – döntött, így jelenleg csak olyan esetben indítható büntetőeljárás (a cselekmény büntetési lehetőségének elévülése után is), amelynek büntethetőségét jelenleg is érvényben lévő, Magyarország által aláírt és ratifikált nemzetközi egyezmény mondja ki.

A bemutatott példa jelzi, hogy a büntetőjogi gondolkodás kilépett a jogdogmatika zárt rendszeréből, és a *tételes joggal szemben*, szinte a természetjog és a po-

zitivizmus szembenállásának (vagy egymást kiegészítő jellegének?) analógiájára keresi a megoldást. Meg kell állapítani, hogy ebben a tekintetben sem a nemzetközi, sem pedig a magyar büntetőjogi gondolkodás nem jutott igazi megoldáshoz, konszenzusos állásfoglalásra is inkább a nemzetközi együttműködés, semmint a valódi elvi megegyezés motiválta. Éppen ezért nem felesleges, ha kommentár nélkül, tehát kifejezetten a további vitára invitálva közreadjuk Békés Imre büntetőjogász ezzel kapcsolatos összefoglalását.

„Kérdés: mi a tételes jog és a formális jogbiztonság kontrollja, a büntetőjogot milyen értékek szerint lehet és kell orientálni?

a) A gondolati kontroll keretében jutott jelentőséghez az *alkotmányos büntetőjog* fogalma, mely szerint a *nullum sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve önmagában nem garantálja a jogállamiságot, hanem a jogállami garanciákat a tételes jognak az alaptörvényben meghatározott alapvető jogokkal való szembesítéséből kell levezetni. Ám az alaptörvény sem merül ki az Alkotmány írott szövegében, mert létezik (a természetjogias szemléletű) láthatatlan Alkotmány is.

b) A tételes jog kontrollját jelenti a Polgári és Politikai Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Európai Konvenciója (pl. a büntetés nem lehet embertelen vagy megalázó, tilos a kényszermunka).

c) A büntetőjog kontrollját jelentik a nemzetközi szerződések és a nemzetközi jog (a civilizált nemzetek) általánosan elfogadott elvei. Tudományos értékűvé vált az a kijelentés, amely szerint a nemzetközi jog szabályai és elvei a belső jogba való transzformálás nélkül is jogforrási erővel rendelkeznek.

d) A tudomány kimunkálta a *jogállam* fogalmát, mely szerint az anyagi büntetőjognak kontrollját képezi az Alkotmányban említett jogállami klauzulából levonható jogállami ismérvek. (Megjegyzendő, hogy ebben az összefüggésben az a) pont alatt említett »alkotmányos büntetőjog« és »jogállami büntetőjog« feltehetően ugyanazt jelenti.)

e) A magyar büntetőjog-tudomány érdeklődési körébe került a Gustav Radbruch professzor nevével jelzett ún. radbuchi formula. Radbuch tétele: »Lehetetlen pontosabb vonalat húzni a törvényes jogtalanság és helytelen tartalom ellenére még érvényes törvény közé.

De egy másik éles határvonalat megvonhatunk: ahol az igazságosságra már nem töreksenek, ahol az egyenlőséget, ami az igazságosság magja, a pozitív jogalkotás által tudatosan megtagadják, ott a törvény nemcsak helytelen jog, hanem hiányzik belőle egyáltalán a jogi jelleg. Mert a jogot, beleértve a pozitív jogot is, nem tudjuk másként definiálni, mint rendként és szabályként, mely értelmének megfelelően az *igazságosság* szolgáltatára hivatott.« – Az NSZK Alkotmánybíróságának határozata szerint pedig: »A jogállamisághoz nemcsak a jogbiztonság, hanem a *materiális igazságosság* is hozzátartozik.« A jogállami elv e két oldalát a jogalkotó nem tudja mindig egyformán figyelembe venni.»

A büntetőjog-tudomány tematikájának bővülését tehát az jellemzi, hogy a tudomány alapvető jogfilozófiai tantételek felé fordult és kilépett a merev jogpozitivizmus területéről.

f) A *jogállami büntetőjog fogalmába* a mai büntetőjog-tudomány reprezentánsai részben azonos, részben eltérő ismérveket is beépítenek. Felsorolásszerűen a jelentőséghez jutó elvek: emberiség, igazságosság, az erkölcs, a *nullum crimen sine lege* elve, a büntető-törvény meghatározottságának követelménye, a visszaható hatály tilalma, az analógia ti-

lalma, a szigorú jogértelmezés követelménye, az arányosság elve, a büntetőjognak mint ultima rationak a követelménye.

A tudományos közvélemény megegyezik abban, hogy a joganyag törvénybe foglalása nem fémjelzi annak sem elfogadhatóságát, sem elviselhetőségét, és nem garantálja önmagában a jogállami jelleget.

A tematikus jogi gondolkodás kilépett a dogmatika zárt rendszeréből, és a tételes joggal szemben – annak kontrolljaként – új kritikai gondolattartalmakat keresett. Történelmileg a pozitívizmus és a természetjog évszázadokkal ezelőtti küzdelmének arról a megismétléséről van szó, amelyen a nyugat-európai államok tudománya is átesett a II. világháború után.”⁷

A büntetőjog-tudományban lezajló folyamatok egyrésről, az állami irányítás és szervezés átalakulása másrésről feltehetően kihatnak a *büntetőeljárás-jog* funkcióira és tételes jogi alakulására is. Ezek a jelenségek még nem eléggé ismertek ahhoz, hogy akár a büntetőeljárás-jog tudománya is képes legyen a megszokott cselekvési módok és korlátok átlépésére.

Az 1998-ban elfogadott új büntetőeljárás-jogi törvény távolról sem jelenti a jogalkotás lezárását, és egyáltalán nem teszi feleslegessé a további, új szemléletű kutatást. Mi ez az új szemlélet? – kérdezhetik joggal azok a szakemberek, akikről az új kutatások várhatók. Bizony, ezt a szemléletet is e kutatóknak maguknak kell kimunkálniuk, kiindulva a büntetőjog társadalmi hatékonyságából, e hatékonyság fokozására teendő lépésekből. S ha ezek a problémák talán kívül is esnek az eljárásjogon és legalábbis összefüggenek az „anyagi” büntetőjog kérdéseivel, nem feledhetjük, hogy *az eljárásjog végső soron az anyagi büntetőjog lehetőség szerinti hibátlan és hatékony alkalmazását szolgálja.*

Jogelmélet

A terjedelem szűkössége arra szorít, hogy a jogtudomány más ágaiból csupán a jogelméletre térjek ki.⁸

Áttekintve az 1945 és az 1998 közötti időszakot, bizvást megállapítható, hogy a magyar jogelmélet e több mint fél évszázados időszakában érezhető valamilyen *sajátos kontinuitás*. Ez a kontinuitás nem azt jelenti, hogy folyamatosan ugyanolyan elvi megalapozással és szellemiséggel munkálkodtak volna a kutatók és oktattak volna a tanárok. Sokkal inkább abban jelentkezik, hogy túlnyomó többségük igyekezett lépést tartani legalább a legfontosabb jogelméleti, jogfilozófiai eredményekkel (ideszámítva a történelmi múlt kiemelkedő, vagy saját gondolkodásukban akként értékelt jogelméleti, jogfilozófiai irányzatait). Igaz, a jogelméleti, jogfilozófiai gondolkodás még nehezebb helyzetben volt, mint az ún.

tételes joggal foglalkozó kutatási ágakban folyó elméleti szintű kutatás, hiszen – különösen a Szovjetunióban, szinte a korszak végéig – csaknem kizárólag a marxista megközelítésű jogelméleti munkák kaphattak publicitást, s bizony azok is nemritkán eléggé primitív, csupán a „klasszikusokat” elemző formában. Ám a magyar jogelméleti gondolkodás – akárcsak a lengyel – viszonylag hamar túllépte ezeket a korlátokat, s ahogyan a nemzetközi visszajelzések igazolták, még a marxista jogelmélet formális kereteit is sikerült olymértékben kitágítani, hogy az eleinte viszonylag kevésbé, később pedig egyáltalán nem korlátozta a kutatók fel-táró, elemző és elméletalkotó munkáját.

Ebből következően a magyar jogelmélet úgy érkezett el a rendszerváltozás időszakába, hogy a kutatók túlnyomó többsége törés nélkül haladhatott tovább korábbi gondolati pályáján. Az 1990 után megjelent tudományos munkáik – eltekintve a tárgyválasztásban mutatkozó váltástól, és az esetleges diszciplínaváltástól – *távolról sem jelentettek törést* tevékenységük és gondolkodásuk korábban kialakult fő vonalához képest. A legtöbb vezető kutató munkásságában továbbra is azokat az utakat, módszereket, megközelítési módokat követi, mint korábban. Azaz a magyar elméleti jogi gondolkodásban megtalálható a *jogfilozófiai* tendencia, a *jogelméleti* megközelítés (kutatónként közelebb vagy távolabb a tételes jog elméleti problémáihoz), a *jogszociológiai* elemzés, s szinte általánosan a *történetiség* vonzása.

Ennek ellenére, a magyar jogelmélet még bőven rendelkezik megoldandó feladatokkal. Ezek teljesítése néhány területen már nagy lendülettel meg is kezdődött. Évek óta folyik például a magyar jogelmélet korábbi, a II. világháború előtti teljesítményének, illetőleg a háború után külföldre kényszerült kutatók munkásságának az értékelése. A legújabb külföldi jogelméleti eredmények – amelyeket a magyar kutatások az elmúlt évtizedekben is nyomon követtek – szintén alapos feldolgozásra és kritikai elemzésre várnak. Különösen azoknak a szerzőknek a műveire gondolok, akiknek a neve – mint például R. Dworkin, A. Aarnio, L. Perelman, N. Luhmann, G. Teubner stb. – ismert a magyar jogelmélet vagy jogszociológia művelői előtt. Bizonyos értékelésük megtörtént ugyan, de alapos elemzésük, a kor és a jogfejlődés összefüggéseibe való beágyazásuk még várat magára. Nagy kérdés azonban, hogy *a jogról való elméleti gondolkodás mennyire haladhat az eddig bejárt utakon*, mennyire követhetők a régi ösvények, s nincs-e szükség esetleg teljesen új utak keresésére? Lehetséges, hogy a 21. század új jelenségeinek megközelítéséhez az eddig megszokott megközelítési módok *ötözésére* van szükség, a történeti és szociológiai módszerek és más elméleti összefüggések felhasználásával. A globalizáció egyre újabb jelenségeket „termelő” folyamata, az egymás mellett élő kultúrák távolról sem egyirányú hatásai, nem is szólva a technikai fejlődés következményeiből adódó új problé-

mákról és a bennük való eligazodás szükségletéről, olyan új ismereteket igényelnek, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy felkészüljünk a szabályozás új rendszerére, és az új szabályozások ma még beláthatatlan következményeire. Nagyon valószínű, hogy a kibontakozó új világ *a jogtudomány teljes megújítását követeli*, talán a nem is túl távoli időben.

Politikatudomány

A kialakuló hazai *politikatudomány* – a korábbi egyes esettanulmányoktól és különösen az államjog (alkotmányjog) keretébe iktatott fejtegetésektől eltekintve – először a nyolcvanas évek elején lépett színre, amikor megalakult a Magyar Politikatudományi Társaság és az MTA Politikatudományi Bizottsága. A Bihari Mihály által szerkesztett *Politika és politikatudomány* című tanulmánykötettel pedig már mint önálló *tudományág* lépett fel. A rendszerváltozásig megjelenő munkák azonban viszonylag kevés empiriával, többnyire történeti-elméleti fejtegetésekkel készítették elő a hazai politikatudománynak az utóbbi tíz esztendőben tapasztalt fellendülését.

A politikatudomány fellépése erősítette és tudatosította a magyar társadalomban bekövetkezett rendszerváltozást, melynek folyamatában egyre nagyobb szükség mutatkozott a politikai jelenségek tanulmányozására, gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt. Ez még akkor is így van, ha néhány politikus – saját munkája kritikáját is észlelve e kutatásokban – nem mindig látta szívesen a politikai elemzéseket.

A politikai folyamatok kritikai elemzése azonban nemcsak a politikatudományi kutatások „érését” segítette elő, de gyakran a publicisztikai jellegű írások összekeverését is a tudományos megközelítéssel. Sajnos a társadalomtudományokban általában sem könnyű kikerülni a tudományos elemzés és a szerző politikai felfogásának vegyülését, ez a veszély azonban még erősebben jelentkezik a politikatudományi vizsgálódásoknál. E veszély csökkentése és lehetőség szerinti kiküszöbölése azonban egyaránt érdeke a politikának, amelynek valóban objektív, tudományos elemzésekre van szüksége, amennyiben támaszkodni kíván a tudományos felismerésekre, és a tudománynak, amelynek megbízhatóságát, komolyságát és egyáltalán *tudományos jellegét* megkérdőjelezheti a gyakorlati politikával való túlságos elegyítése. (Kétségtelen viszont, hogy – különösen rendszerváltozás idején – ilyen mértékű objektivitást meglehetősen nehéz biztosítani, s még nehezebb elfogadni.)

Ha e probléma megoldását még a politikatudományt már szinte egy évszázad óta egyetemi diszciplínaként is művelő nyugati demokráciákban sem találjuk

könnyűnek, azért bizonyos haladás elkönnyvelhető a tudományos és publicisztikai megközelítés szétválásában – nem zárva ki, hogy ez utóbbi is hozhat ismereteket – Magyarországon is. Úgy hiszem, helytálló Balogh István alábbi elemzése a magyar politikatudománynak az 1990-es években látható arculatáról:

„A politikai tudományok tárgyából adódóan maga a politikai és társadalmi átalakulás, valamint az átalakulás következményeinek leírása és elemzése volt a '90-es évtized elején az uralkodó téma. A tranzitológiai irodalom fellendülésével és folyamatosságának eredményeként sokszínűvé vált a politikatudomány tárgy- és témaválasztása, és a *kritikai funkció* mellett mindinkább előtérbe került a politikatudományok *megismerő funkciója*. Ma már a kritikai funkció a politikai publicisztikában jelenik meg inkább, míg a kutatóintézeti és felsőoktatási szervezeti egységek kutatómunkájában egyértelműen a politikatudományok megismerő szerepe hangsúlyos. Megfigyelhetjük tudományos műhelyek (rendszer-szemléletű, empirikus-szociológiai, történeti, jogi-normatív szemléletű) kialakulását is. Egy-egy kiemelkedő kutató körül is kezdenek kialakulni szignifikánsan eltérő szemléletű és módszerekkel dolgozó tudományos iskolák. Emellett a politikai tudományok fokozatosan kezdenek *diszkurzív* válni, ezzel a tudományok harmadik funkciója is kiteljesedni látszik a magyar politikatudományi közéletben. Az utóbbi években előtérbe kerültek a történeti szemléletű, átfogó politikatudományi kutatások és a szociológiai módszerekkel végzett komparatív elemzések. Az 1990-es évek közepétől fokozatosan kiegészültek a politikai tudományok »örök« témáival, és ezzel ki is szélesedett a politológiai kutatások tárgyköre (politikai kultúra, politikai aktivitás, választói magatartás, az elitek rekrutációja és az elitek váltása stb.). Ez utóbbi témák mellett az átmenet időszakának lezárulásával a politikatudományi elemzések fő területévé vált még az alkotmányos demokrácia működése, intézményi berendezkedése, normatív struktúrái. Megfigyelhető továbbá, hogy egyre határozottabban elválik egymástól egyfelől a mindennapi politikai »beszéd« és publicisztika, másfelől a politikatudományi diskurzus.”⁹

A magyar politikatudomány utóbbi tíz esztendejének elemzése csak igen nagy vonalakban végezhető el. Anélkül, hogy a részletekkel foglalkoznánk, az eddig megjelent könyvek és fontosabb tanulmányok a következő tárgykörök szerint csoportosíthatók:

1. Mindenekelőtt örömdetesesen szaporodnak a tudományág klasszikusainak magyarul is közreadott munkái. S ebben a sorozatban nem csupán az esetleg több száz (vagy éppen több ezer) évvel ezelőtt élt tudósok, a tudományág valódi klasszikusainak munkássága (legutóbb pl. Hugo Grotiusnak *A háború és a béke jogáról* szóló műve) válik hozzáférhetővé, hanem újabb „klasszikusok” is. Csak a legutóbb megjelentek közül Leo Strauss kitűnő könyvét: *Természetjog és történelem* c. munkáját említeném.

2. A hazai politikatudomány számára számottevőek azok a munkák is, amelyek a történettudomány termékei ugyan, de politikatudományi tanulságokat tartalmaznak. Ismét csak két művet említek, Romsics Ignác *Bethlen Istvánról* szó-

ló könyvét, és egy másik, a közelmúltban megjelent átfogó munkáját: *Magyarország története a XX. században*.

3. Megindult már a politikatudomány rendszerét és történetét összefoglaló, tankönyvnek is alkalmas munkák kiadása is. Időközben megjelent *A politikatudomány arcai* című átfogó kézikönyv is, mely túlnyomóan az MTA Politikai Tudományok Intézete kutatóinak kollektív munkája.

4. Adatokat tartalmazó, forrásértékű összeállításban és tanulmányokban is nagy jelentőségűek a Böhm Antal és Szoboszlai György által szerkesztett impresszív kötetek is az 1990., az 1994. és az 1998. évi országos és helyi választásokról. A két utóbbi országos és helyi választás közötti politikai viszonyokat elemzi a Stumpf István szerkesztésében 1997-ben megjelent *Két választás között* című kötet is.)

5. A politikatudomány művelői sorra jelentetik meg egy-egy részproblémára, illetőleg a magyar politikai rendszer kialakulására vonatkozó munkáikat. Az utolsó tíz év munkáiból megemlítem Fricz Tamás 1996-ban megjelent könyvét: *Rendszerváltásban Magyarországon (1990–1995)*, illetőleg a negyedévente megjelenő *Politikatudományi Szemle* című folyóiratot.

6. Végül külön említést érdemel az a sorozat, amely az európai integrációval, az Európai Unió kérdéseivel foglalkozik. A magyar politikatudomány művelői rendszeresen részt vesznek nemzetközi konferenciákon, hosszabb időtartamú nemzetközi kutatásokban, és külföldi, valamint hazai munkásságuk eredményei folyamatosan látnak napvilágot magyarul és idegen nyelveken.

A hazai politikatudomány a legújabb esztendőkből kezdte fejleszteni azokat a katonapolitikai, stratégiai és hadtudományi kutatásokat is, amelyek – túllépve a Magyarországon eddig elsősorban művelt hadtörténeti diszciplínán – főleg az ország jelen stratégiai helyzetével, szövetségi és védelmi politikájával foglalkoznak. Így eljutottak a *NATO szövetségi rendszerének* és ebből következően a magyar tagságból adódó feladatoknak az elmélyült kutatásáig. Ezek a kutatások természetesen még kezdeti állapotban vannak, de azon túl, hogy kialakították szervezeti kereteiket, néhány figyelemreméltó tanulmánnyal is jelentkeztek az MTA stratégiai kutatásainak keretében, s egy – főleg a NATO-val összefüggő – katonapolitikai problémákkal foglalkozó tanulmánykötetben láttak napvilágot.

Jegyzetek

1 Montesquieu: *A törvények szelleméről*. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 348.

2 Az egyetlen kivétel: Ádám A.: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Osiris, Budapest, 1998.

3 Lásd Sárközy T.: *Rendszerváltozás és a privatizáció joga*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997.

- 4 Harmathy: *A polgári jogi tudományos kutatás helyzetéről*. (Kézirat, 1999.), 3.
- 5 Lásd erre példaként Csillag I., Komáromi G., Mihályi P., Sárközy T.: *Az új privatizációs törvény (1994)*. Kompromisszum, Budapest, 1996.
- 6 Békés: *Helyzetelemzés. A büntetőjog-tudomány teljesítményéről és kilátásairól*. (Kézirat, 1999.), 10.
- 7 Uo. 14–15.
- 8 Az is igaz, hogy a felkért szakértők – a részben már említett kriminológián és a nemzetközi jogon kívül – nem adták meg az elemzéshez elengedhetetlen összefoglalót tudományáguk helyzetéről, problémáiról és perspektívájáról. Kivétel a jogelmélet, amelyre nézve alapos elemzés érkezett Varga Csaba tollából, és amely érdemes az elemzésre.
- 9 Balogh: *A politikatudomány Magyarországon az 1990-es években*. *Politikatudományi Szemle*, VIII. évf. 1999, 2. sz.

Irodalom

- A. Gergely András, Bayer József, Kulcsár Kálmán (szerk.): *A politikatudomány arcai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- Ádám A.: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Osiris, Budapest, 1998.
- Balogh I.: *A politikatudomány Magyarországon az 1990-es években*. *Politikatudományi Szemle*, VIII. évf. 1999, 2. sz.
- Bán T.: *Az Alkotmánybíróság létrejötte*. *Világosság*, XXXIV. évf. 1993, 11. sz.
- Bárd K.: *A büntetőeljárási-jog tudománya helyzetének alakulása*. (Kézirat, 1999.)
- Bayer József: *A politikai legitimitás*. Napvilág Kiadó – Scientia Humana, 1997.
- Békés I.: *Helyzetelemzés. A büntetőjog-tudomány teljesítményéről és kilátásairól*. (Kézirat, 1999.)
- Bihari M. (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Glatz F. (szerk.): *A NATO és a magyar politika*. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Programvezető Kulcsár Kálmán.) MTA, Budapest, 1999.
- Gombár Cs.: *Politika címszavakban. Elemi politikai fogalmak értelmezése*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszék, Budapest, 1983. (Politikatudományi füzetek 1.)
- Harmathy A.: *A polgári jogi tudományos kutatás helyzetéről*. (Kézirat, 1999.)
- Korinek L.: *A kriminológia helyzete*. (Kézirat, 1999.)
- Kulcsár K.: *Politika és jogszociológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Kulcsár K.: *Modernization and Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Kulcsár K.: *A „jog uralma” és a magyar alkotmánybíráskodás*. *Politikatudományi Szemle*, 2. évf. 1993. 1. sz.
- Kulcsár K.: *Két világ között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Kulcsár, K.: *A kormányzat és az alkotmánybíráskodás*. In Gombár Cs., Hankiss E., Lengyel, L., Várnai Gy. (szerk.): *Kormány a mérlegen 1990–1994*. Korridor, Budapest, 1994.
- Kulcsár K.: *Alkotmányozás Magyarországon*. *Magyar Szemle*, Új Folyam, V. 1996, 7–8. sz.

Kulcsár K.: *Jogszociológia*. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997.

Montesquieu, C. L. S.: *A törvények szelleméről*. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Somogyvári I. (szerk.): *Az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő munkájának dokumentumai, 1994–1998*. I–II. köt. Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest, 1998.

Szigeti P., Takács, P.: *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

RATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN MŰHELYFÜZETEK

II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

Matematika (*Császár Ákos*)

Orvostudomány (*Vizi E. Szilveszter*)

Biológia (*Friedrich Péter*)

Fizika (*Horváth Zalán–Nagy Károly–Tompai Kálmán*)

Kémia (*Görög Sándor*)

Gazdaságtudományok (*Szentes Tamás–Zalai Ernő*)

Nyelvtudomány (*Kiefer Ferenc*)

Állam- és jogtudomány, politológia (*Kulcsár Kálmán*)

Művészetek (*Poszler György*)

Történettudomány (*Glatz Ferenc*)

Filozófia (*Vajda Mihály*)

Agrártudomány (*Dohy János–Heszky László–Tomcsányi Pál*)

Szociológia és demográfia (*Cseh-Szombathy László*)

Földtudomány (*Pantó György–Ádám József–Mészáros Ernő*)

Műszaki tudományok (*Somlyódy László–Bokor József–*

Finta József–Gyulai József–Nyíri András)

Informatika (*Vámos Tibor*)

1996 májusában az MTA javaslatára átfogó tudománypolitikai reform kidolgozása indult meg Magyarországon. A Tudománypolitikai Kollégium május 22-én állást foglalt egy hosszú távú terv és egy cselekvési program kidolgozásáról. A Tudománypolitikai Kollégiumnak az Akadémia elnöke az érintett tárcákkal egyeztetve november 13-án előterjesztette a rövid távú cselekvési programot, amely többek között tartalmazta a magyarországi állami fenntartású kutatóbázis áttekintését és konszolidálását (többek között az akadémiai és a tárcák kezelésében lévő kutatóintézetek áttekintését és későbbi időpontban diszciplínaként, a tanszéki kutatóbázis átvilágítását). Tartalmazta a program a finanszírozási rendszer felülvizsgálatát, s ennek részeként a költségvetési ráfordítás hanyatlásának megállítását. Emellett szólt a program a fiatal kutatók helyzetének megvizsgálásáról, a kutatói és egyetemi bérrendszer reformjáról, tudomány és társadalom viszonyának felülvizsgálatáról és általában a magyar tudomány és kutatásszervezet nemzetközi beágyazottságának elősegítéséről.

1996 decemberében állást foglalt az országgyűlés a tudomány kiemelt költségvetési támogatásáról, és megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát azzal, hogy tízéves távlatban, folyamatos munkával vizsgálja felül a magyarországi tudomány helyzetét, és fogalmazzon meg javaslatokat a tennivalókra.

Az MTA közgyűlése 1997 decemberében állást foglalt három tudománypolitikai program megindítása érdekében:

1. Készüljön el egy helyzetértékelés és annak vitája.
2. Kerüljön sor a Magyarországon művelt tudományágak helyzet-értékeléseire (diszciplínaviták).
3. Készüljön el a magyarországi kutatóbázis katasztere.

1998 tavaszára elkészült a helyzetértékelés és a piacgazdaság viszonyai között mozgó tudománypolitika alapelveinek tisztázó vitairata. (*Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországn.* Budapest, 1998.) És megindultak a tudománypolitika kérdéseiről a viták (ezek eredményeként 2002-ben jelenik meg a *Tudománypolitika és kutatásszervezet Magyarországon* című kötet). 2000-ben pedig elkészült a magyarországi kutatóbázis katasztere (*Magyarországi kutatóhelyek.* Budapest, 2001).

1999-ben és 2000-ben lefolytatták a diszciplínavitákat. E viták eredményeként készültek el az elmúlt esztendőben az egyes diszciplínákat értékelő tanulmányok, amelyeket a jelen füzet sorozatban adunk közre.